

Особливості функціонування гідронімів у художньому тексті (на матеріалі сучасної англомовної та російськомовної прози)

М. М. Брик

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова
Corresponding author. E-mail: marina212012@rambler.ru

Paper received 26.10.18; Accepted for publication 02.11.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-183VI54-02>

Анотація. У даній статті розглянуто особливості використання сучасними письменниками гідронімів. Досліджуваний вид ономастичної лексики визначається як один із засобів художнього відображення світу та вияв авторських світоглядних установок. На матеріалі романів з подібною тематикою досліджуються способи введення в художній текст даного виду топонімів та функції, які вони виконують. Зіставний аналіз отриманих результатів дозволяє виділити особливості мовних картин світу авторів з різною етнічною приналежністю.

Ключові слова: ономастична лексика, топонім, гідронім, антропоморфізм, метафора.

Постановка проблеми. Ономастична лексика посідає особливе місце в мовній системі художнього твору. Вона бере активну участь у створенні художнього цілого, є одним із засобів художнього відображення світу, обов'язковим компонентом художнього тексту. Традиційно в ономастичному просторі виділяють дві найбільші за чисельністю назв групи: біонімія (назви біологічних об'єктів) та топонімія (географічні назви). Кожна з груп не є якісно однорідною, оскільки, наприклад, в межах групи топонімів виділяють ороніми (рельєф земної поверхні), ойконіми (населені пункти), урбаноніми (внутрішньоміські об'єкти), гідроніми (водні об'єкти) та ін.

Хоча топоніми є очевидним і чітким засобом локалізації місця дії у творі і, як і антропоніми, мають конкретне емоційно-експресивне навантаження, питання їхньої стилістичної ролі і функціональних ознак у художньому тексті вивчено недостатньо – основна увага приділяється антропонімам як центру ономастичного простору. Інша причина полягає у їх кількісному складі – «не в кожному літературному творі можна зустріти топонімічні одиниці і в такій кількості, яка б дозволила виконати їх стилістичний аналіз» [3, с. 3].

Огляд публікацій за темою. Серед досліджень, присвячених жанровим і загальним проблемам топоніміки в художньому тексті, слід відзначити праці Е.В. Босвої, Л.П. Іванової, К.М. Ірисханової, Ю.О. Карпенка, Г.П. Лукаш, І.І. Маруніча, Т.В. Немировської, Є.С. Отіна, С.В. Перкаса, О.В. Савреї, О.В. Суперанської, В.М. Топорова, О.І. Фоянкової, М.В. Фененка та ін.

Дослідники наголошують, що топоніми в художньому тексті є засобом локалізації, мають свої явні та приховані стилістичні мотивації, прямі та непрямі натяки, що розкриваються в літературній композиції тексту і за його межами [6, с. 83].

М.В. Фененка відзначає, що «вживання (...) власних географічних назв – топонімів – має важливе допоміжне значення, бо сприяє конкретизації, посиленню враження, уявлення. Вживання топонімів у певній мірі свідчить про кругозір автора, його духовні інтереси, смаки, уподобання, симпатії чи антипатії...» [5, с. 7].

Ю.О. Карпенко виділив за функціональним навантаженням топоніми «переднього» плану і топоніми

«заднього» плану. Подібною точки зору дотримується і Г.П. Лукаш: «Поетичні топоніми як засоби реалізації мистецького задуму створюють своє семантичне поле по відношенню до системи дійових осіб. Вони або безпосередньо стосуються життя героя, вказують координати його місцеперебування, або служать орієнтирами у світлі існування другорядних осіб» [2, с. 8].

О.І. Фоянкова зауважує, що «географічні назви виконують особливо важливу роль в тексті: служать композиційно-мовленнєвим засобом створення документальності оповіді в авторській мові, по-різному розкриваючи образ автора-оповідача; пов'язані з розвитком сюжету і мікротем тексту; трапляються і мові персонажів, виконуючи різноманітні функції» [6, с. 83-84]. Щодо функції топонімів дослідниця, в залежності від емоційного забарвлення і змісту контексту, виділяє «такі семантико-стилістичні функції власних назв, що зберігають номінативну функцію як загальну: 1. реально-географічна, нейтрально-описова; 2. знижено-побутова, конкретно-біографічна; 3. просторічно-комічна, гумористична; 4. піднесено-лірична, поетична» [6, с. 88].

Топоніми Туреччини в романах Л. Морроу та Е. Сафарлі виконують ще й колоритотвірну функцію, занурюючи читача в середовище нової для нього культури.

Мета статті. Основна мета статті полягає у дослідженні особливостей функціонування гідронімів у просторі художнього тексту. До уваги береться наявність/відсутність використання стилістичних прийомів при їх введенні, а також їх функціональне навантаження.

В якості матеріалу дослідження були обрані романи австралійської письменниці Л. Морроу «Waiting for the Tulips to Bloom» та російськомовного письменника азербайджанського походження Е. Сафарлі «Сладкая соль Босфора». Обидва твори описують досвід проживання головних персонажів в Туреччині, тому досліджувані гідроніми характеризуються спільністю просторового розміщення.

У роботі були застосовані такі методи дослідження: суцільної вибірки (у процесі добору досліджуваних номінацій), метод контекстуального аналізу (для виявлення семантичного навантаження лексем у конкретному оточенні), метод стилістичного аналізу (при виявленні залучених стилістичних засобів та прийомів).

мів, за допомогою яких вводяться гідроніми) та метод зіставної інтерпретації (при порівнянні особливостей функціонування гідронімів у різних художніх творах).

Результати та їх обговорення. Досліджувані художні тексти містять гідролексеми, різні за способом утворення і за семантикою утворюючих основ, що дозволяє виявити різноманітні екстралінгвістичні реакції респондента: виділяємо бінарні найменування – *Golden Horn/Золотий рог* (назва обумовлена формою та значенням даного шляху), *Sea of Marmara/Мраморное море, Black Sea* (назви походять від природних особливостей території) та монолексемні – *Bosphorus/Босфор*.

В романі Е. Сафарлі назва протоки Босфор є не лише топонімом переднього плану, а й позначає дійову особу. Антропоморфний образ Босфору створюється із залученням корелятивів, що належать до концептуальних полів Людина фізична та Людина духовна. Найбільш загальним свідченням того, що протока сприймається як людська істота є застосування головним персонажем роману метафоричної номінації *мой романтический друг* [4, с. 56]. Свідченням ототожнення Босфору та людини у фізичному плані є дієслова, що позначають дії, які виконуються людиною. Так, протока наділяється жестами (*кивает* [4, с. 8]) та рухами (*вытирает* [4, с. 222]). Антропоморфні властивості приписуються водній стихії і за допомогою дієслів стану (*ждет* [4, с. 56], *дремал* [4, с. 82], *готов прийти* [4, с. 11] та емоційного відношення (*не прощает* [4, с. 11], *любит* [4, с. 11], *ненавидит* [4, с. 24], *бесится* [4, с. 44], *боится* [4, с. 56], *дуется* [4, с. 56], *возмущается* [4, с. 56], *не терплю* [4, с. 56], *верит* [4, с. 170], *злится* [4, с. 56]). Емоційний стан Босфору передається також за допомогою фразеологізму *рвет и мечет* [4, с. 11]. Кількісна перевага дієслів емоційного ставлення є свідченням прагнення автора максимально «олюднити» Босфор, чому сприяють і прикметники, за допомогою яких автор описує риси його характеру: *верный, чувственный, постоянный* [4, с. 11], *одинок* [4, с. 24], *добрый, щедрый, романтический* [4, с. 48], *самодостаточен* [4, с. 56], *отважен, мудрый* [4, с. 170].

Емоційна сфера «персонажа» описується також за допомогою словосполучення: *с нетерпением ждет* [4, с. 56].

Е. Сафарлі акцентує увагу на зовнішніх ознаках Босфору, надаючи їм оцінку: *«Босфор добрый, щедрый, красивый ...»* [4, с. 4].

Набуття Босфором людської подоби дозволяє автору виділити такі ознаки як частини тіла, міміку, здатність встановлювати тактильний контакт: *«Недовольная гримаса сменяется прежним спокойствием. Подхожу к нему ближе, крепко обнимаю. Шепчу на ухо: «Ты не такой, как все. Ты удивителен. Ты всегда с нами. И мы всегда с тобой!..»* [4, с. 57];

«... Ведь таким образом я отдаляюсь от берега. Берега, где ты, Айдынлыг, и еще много моих друзей», – дуется Босфор, хмурясь, как обиженный ребенок [4, с. 56].

Порівняльна метафорична конструкція *хмурясь, как обиженный ребенок* дозволяє створити яскравий антропоморфний образ в уяві читача, адже допоміжний суб'єкт порівняння (дитина), допомагає виявити

зовнішні ознаки, вік та настрої, що приписуються стихії в даний момент.

Як уже було згадано, Босфор має антропоморфну здатність розмовляти. В тексті зустрічаємо приклади «мовлення» протоки, що виділяються графічно:

Босфор возмущается *пуще прежнего: «Ты издеваешься?! Лучше бы подсказал, как загнать злюку за толстые облака. Мне не больно. Просто не терплю, когда мною помыкают!»* [4, с. 56];

Босфор по-юношески отважен. Уверенно называет себя свободным. «Быть свободным – значит верить в собственные желания. Многие из них кажутся неосуществимыми. Так кажется. Просто надо сделать первый шаг. Дальше, легче... Быть свободным – значит никогда не жалеть. Быть свободным – значит желать, добиваясь желаемого» [4, с. 170].

З прикладу бачимо, що мовлення персонажа є емоційно забарвленим (*возмущается* [4, с. 56]). Свідченням цього є і наступні приклади: *ругань Босфора* [4, с. 56], *недовольное пыхтение Босфора* [4, с. 24].

Зауважимо, що іменник *пыхтение*, який відображає особливості мовлення персонажа не є свідченням його ототожнення конкретно з людською істотою, адже він може характеризувати і звуки представників тваринного світу.

Підкреслимо, що даний гідронім фігурує в назві самого роману, де йому приписуються особливі властивості. Використання автором словосполучення *сладкая соль Босфора* можна пояснити звернувшись до природних особливостей згаданого водного об'єкта. Справа в тому, що в Босфорі є дві течії – розпріснена верхня течія з Чорного моря в Мармурове та солоняча нижня – з Мармурового моря в Чорне. Таким чином, верхні пласти босфорської води несолоні. Для прикметника несолоний синонімами є *прісний (Лишенный характерного вкуса в следствии отсутствия или небольшого количества соли* [1, с. 966]) та *солодкий*. Аби як найяскравіше підкреслити природну своєрідність босфорських вод, Е. Сафарлі обирає останній прикметник, що в сполученні з іменником «сіль» утворює оксюморон.

Автор описує також характер Мармурового моря, протиставляючи його Босфору: *«...Наше море отличается от Босфора. Оно может год быть совершенно спокойным. И вдруг без причины начинает бушевать. Нейтрального состояния у Мраморного нет»* [4, с. 48]. Протиріччя у темпераменті моря зображуються за допомогою прийому антитези, в якому автор протиставляє два стани – *быть совершенно спокойным та бушевать*. Варто звернути увагу і на використання еліптичного імені «Мраморное», що утворилося шляхом субстантивзації прикметника, який входить до бінарного найменування.

В романі «Waiting for the Tulips to Bloom» не приділяється значна увага створенню метафоричного образу протоки Босфор, натомість вона виконує суто прагматичну функцію – виступає певною розмежувальною лінією, про що свідчить використання даного гідроніма в словосполученнях *across the Bosphorus* [8, с. 32] (*across – from one side to the other* [7, с. 14]) та *a Bosphorus crossing* [8, с. 82] (*crossing – a journey by boat across a river or sea* [7, с. 354]). Про розмежувальну функцію протоки свідчить і використання час-

тин, на які поділяється місто – *the other side of the Bosphorus* [8, с. 315], *the European side of the Bosphorus* [8, с. 318].

Подібну функцію виконує і гідронім *Golden Horn* в наступних прикладах: «*The bar, like the bridge it was attached to, was suspended over the Golden Horn...*» [8, с. 15]; «*He now works at another private university over on the Golden Horn...*» [8, с. 101].

Висновки. Проведений аналіз залучених авторами гідронімів дозволяє зробити висновки про те, що в романі Л. Морроу дані власні назви виконують реально-географічну та нейтрально-описову функції, слугуючи для позначення просторових переміщень пер-

сонажів та локалізації місця дії у творі. Гідроніми, залучені Е. Сафарлі, також виконують поетичну функцію, перетворюючись на засіб художнього осмислення дійсності. Метафоричні образи водних об'єктів, які постають на сторінках роману «Сладкая соль Босфора», свідчать про те, що світогляду письменника притаманний антропоморфізм – характерна риса особистості зі східним світоглядом. В «людських» образах Босфору та Мармурового моря основна увага приділяється їх емоційним станам та особистісним рисам, що також є проявом етнічної приналежності автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнецов С.А. Большой толковый словарь русского языка / Сост. и гл. ред. С.А. Кузнецов. СПб. : «Норинт», 2000. 1536 с.
2. Лукаш Г.П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка: автореф. ... канд. філол. н. Дніпропетровськ, 1997. 18 с.
3. Маруніч І.І. Топоніми в ідіостилі письменника: автореф дис. канд. філол. наук. – К., 1994.
4. Сафарлі Э. Сладкая соль Босфора. Москва : Издательство АСТ, 2017. 288 с.
5. Фененко М.В. Топонімія України у творчості Тараса Шевченка. К. : Рад. школа, 1965. 128 с.
6. Фояківа О. Имя собственное в художественном тексте: Учебное пособие. Ленинград : Изд-во гос. ун-та, 1990. 104 с.
7. Macmillan English Dictionary. Second edition. Malaysia, 2007. 1748 p.
8. Morrow L. Waiting for the Tulips to Bloom: Adrift in Istanbul. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015. 360 p.

REFERENCES

1. Kuzhetsov S.A. Big dictionary of the Russian language / comp. by S.A. Kuzhetsov. SPb. : «Norit», 2000. 1536 p.
2. Lukash G.P. Onomastics of Volodymyr Vynnychenko's prose: author's abstract diss. ... PhD. Dnipropetrovsk, 1997. 18 p.
3. Marunych I.I. Toponyms in the writer's writing style: author's abstract diss. ... PhD. K., 1994.
4. Safarli E. Sweet salt of Bosphorus. Moscow : Publishing house AST, 2017. 288 p.
5. Fenenko M.V. Toponymy of Ukraine in Taras Shevchenko's writings. K. : Soviet school, 1965. 128 p.
6. Fonyakova O. Proper name in the literary text. Leningrad : Publishing house of national university, 1990. 104 p.

The peculiarities of the functioning of hydronyms in the literary text (on the basis of modern English and Russian prose)

M. M. Bryk

Abstract. The article deals with the peculiarities of the usage of hydronyms by modern authors. The analyzed type of proper names is viewed as the means of the artistic reflection of the world and the expression of author's outlook. On the basis of modern novels with the similar topic we analyze the ways in which hydronyms are introduced in the text and their functions. The comparison of the results gives the opportunity to find the characteristic features of the linguistic world image belonging to the authors with different ethnic identity.

Keywords: proper names, toponym, hydronym, anthropomorphism, metaphor.